

УДК 338.439.02:631.17

Маркіна І. А.,
iriska7@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2815-4223,
Researcher ID: Q-6432-2016

д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

Кобченко М. Ю.,
аспірант, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

СУТНІСТЬ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЗАСОБИ УПРАВЛІННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЮ

Анотація. Мета статті полягає в узагальненні сутності землекористування та надання пропозицій щодо засобів управління його ефективністю. Статтю присвячено дослідженню теоретичних основ впливу організаційно-економічного механізму ефективного землекористування на ефективність сільськогосподарських підприємств. Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, діалектичного підходу. Розглянуто категорію землекористування як об'єкта права користування та діяльності. Сконцентровано увагу на недостатності економічне та екологічне обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням, тобто невирішеності у засобах управління ефективністю землекористування. Оптимізація землекористування розглядається як організація виробничого процесу, при якій земля використовується найбільш раціонально. Розглянуто нормативно-правову складову оптимізації землекористування. Зроблено висновок, що організаційно-економічний механізм ефективного землекористування – це сукупність взаємопов'язаних інструментів і методів впливу на процеси використання земельних ресурсів та пов'язаних з цим трансформаційних процесів в господарській активності з метою забезпечення соціально-економічного зростання суспільства та розширеного відтворення природних ресурсів. У статті обґрунтовано можливість аналізу передумов, що суб'єктивно та об'єктивно примушують економічних агентів змінювати усталені способи роботи з земельними ресурсами та провокують активний розвиток трансформаційних процесів. Доведено, що ці причини складають проблемні та перспективні групи. Тому наступний етап дослідження пов'язаний з дослідженням передумов та перспективних тенденцій формування ефективного землекористування сільськогосподарських підприємств. Основні наукові положення статті можна використовувати у практиці сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: управління, землекористування, ефективність, оптимізація, сільськогосподарські підприємства, організаційно-економічний механізм.

Markina I. A.,
iriska7@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2815-4223,
Researcher ID: Q-6432-2016,

Doctor of Economics, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Management, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

Kobchenko M. Yu.,
Postgraduate, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

THE ESSENCE OF LAND USE AND MEANS OF MANAGING ITS EFFICIENCY

Abstract. The purpose of the article is to generalize the essence of land use and to provide suggestions on how to manage its effectiveness. The article is devoted to the study of theoretical bases of influence of organizational and economic mechanism of effective land use on the efficiency of agricultural enterprises. The tasks of the article are solved using the following general scientific and special methods of research: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. The category of land use as an object of right of use and activity is considered. The attention is focused on insufficient economic and environmental substantiation of land allocation for the intended purpose, that is unresolved in the means of managing the land use efficiency. Land use optimization is regarded as the organization of the production process in which land is most rationally used. The normative-legal component of land use optimization is considered. It is concluded that the organizational and economic mechanism of effective land use is a set of interrelated tools and methods of influencing the processes of land resources use and related transformation processes

in economic activity in order to ensure the socio-economic growth of society and expanded reproduction of natural resources. The article provides an opportunity to analyze the preconditions that subjectively and objectively force economic agents to change established ways of dealing with land resources and provoke the active development of transformation processes. It is proved that these causes make up problematic and perspective groups. Therefore, the next stage of the study is related to the research of the prerequisites and perspective trends in the formation of efficient land use by agricultural enterprises. The basic scientific provisions of the article can be used in the practice of agricultural enterprises.

Key words: management, land use, efficiency, optimization, agricultural enterprises, organizational and economic mechanism.

JEL Classification: O24, Q18

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-25-13>

Постановка проблеми. Підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні має бути спрямоване на покращення стану передусім земельних ресурсів, що часто науковцями пов'язується з оптимізацією структури землекористування. Це вимагає розуміння суті даного поняття землекористування та засобів його оптимізації, що актуалізує тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені категорію землекористування трактують по-різному. Так, Н. Ф. Реймерс визначав землекористування як: порядок, умови і форми експлуатації земель (юридично); сукупність земельних ділянок, експлуатованих землекористувачами (адміністративно) [6].

Пізніше С. Г. Покровський із співавторами також розглядають поняття землекористування, але дають більше розгорнуте тлумачення [10]. Землекористування, на їх думку, можна розглядати як:

- об'єкт права користування – земельна ділянка, використовувана для певної мети й обмежена на місцевості. Він характеризується поєднанням природних умов і особливостей господарської або іншої діяльності людей;

- діяльність – порядок, умови і форми експлуатації земель – сукупність природно-господарських (чи чисто господарських) процесів, що відрізняються за змістом і інтенсивністю прояву.

За визначенням Ю. Г. Іванова, Б. І. Кочурова [3] користування землею на основі усвідомлених загальнозначущих потреб, регульоване законодавчими нормами і організоване територіально, складає процес землекористування.

Землекористування українськими вченими також позначається як територія, яка надана в користування господарству, підприємству або іншій юридичній особі чи громадянину для конкретних цілей і яка має певну площу, фіксоване місце розташування і точні межі [1, 2, 4, 8, 9].

Таким чином, в загальному розумінні землекористування – це процес використання земельних ресурсів для різних цілей, здійснюваний на основі законодавчих норм і правил. Відповідно, сільськогосподарське землекористування – це використання земельних ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції як кінцевого, так і проміжного споживання. Тобто вид землекористування визначає

цільовий характер його використання. Проте як у землевпорядній, так і в економічній, сільськогосподарській та інших науках звертається увага на недостатнє економічне та екологічне обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням; надзвичайно високий, економічно та екологічно необґрунтований рівень господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території, в тому числі надмірне розширення площ ріллі на схилових землях [6, с. 6]; інтенсивний розвиток деградаційних процесів та наявність значних площ деградованих земель [4, с. 8; 6, с. 10]; недостатність земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; подрібнення землекористування внаслідок проведеного паювання земель колишніх колективних сільськогосподарських підприємств [4, с. 177] та поширення явищ черезсумжжя і дрібноконтурності, тобто не вирішеності у засобах управління ефективністю землекористування.

Постановка завдання – узагальнити сутність землекористування та запропонувати засоби управління його ефективністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цільову конкретику надає землекористуванню той факт, що воно складається із земельних угідь. Відповідно до п. 3 ГОСТ 26640-85 “Землі. Терміни та визначення” *земельними угіддями є землі, що систематично використовуються або придатні до використання для конкретних господарських цілей і відрізняються за природно-історичними ознаками* [7]. У контексті такого визначення словосполучення навантаження, що дозволяє розмежувати угіддя між собою, несуть способи використання відповідних угідь.

Водночас обґрунтованість критерію розмежування угідь за способом їх використання викликає серйозні сумніви, враховуючи існування інших факторів, що впливають на специфіку режимів різних земельних угідь. До того ж, сам критерій способу використання потребує конкретизації у часі. Наприклад, технологічні зміни, глобальні кліматичні зміни та кризові явища економіки змінюють умови виробництва, а отже змінюють і природно-історичні ознаки угідь.

Враховуючи викладене, *земельними угіддями* пропонуємо вважати ділянки землі із притаманними їм природно-історичними ознаками, які за певних умов придатні для використання для певних цілей і,

за загальним правилом, мають для цих цілей використовуватися. Таким чином, певний спосіб використання земельних угідь повинен визначатися з урахуванням їхніх природних характеристик при узгодженні екологічної, економічної та соціальної доцільності господарської діяльності в певних умовах.

Виходячи з екологічних принципів, землекористуванням визнається територіальний комплекс оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організму й атмосфери через склад і структуру угідь, систему землеробства, повітряне середовище. Як бачимо з наведеного визначення, основою системи землекористування є оптимальний зв'язок угідь з природним та антропогенним середовищем. Встановлення подібного зв'язку є результатом процесу оптимізації параметрів системи.

У загальному значенні оптимізація (від лат. "optimus" – найкращий) – це процес надання будь-чому найвигідніших характеристик [5].

У спеціальній літературі *оптимізація землекористування* розглядається як: така організація виробничого процесу, при якій земля використовується найбільш раціонально, її продуктивні властивості забезпечують хоча і не максимальний, але екологічно стійкий ефект при збереженні родючості ґрунтів; процес встановлення такої структури земельних угідь, що буде найбільшою мірою адекватна нашим уявленням про ефективне використання земель [6, с. 8] тощо.

Враховуючи значення земельних ресурсів як екологічної, економічної та соціальної цінності, при здійсненні оптимізації структури землекористування необхідно поєднувати відповідні напрями оптимізації. Екологічна складова оптимізації землекористування полягає в усвідомленні необхідності збереження і розумного використання землі як основного природного ресурсу та базисного компоненту довкілля, економічна – у використанні земель саме в тих угіддях, де вони будуть приносити найбільший дохід, соціальна – в адекватності характеру використання земель стану суспільної свідомості і системі суспільних (громадських) потреб [6, с. 8]. Водночас необхідність зазначеної комплексності оптимізації структури землекористування зумовлює відносну складність її здійснення.

Дослідження в галузі землевпорядкування, економіки та сільського господарства пропонують вирішувати завдання оптимізації землекористування на засадах теорії організації, теорії нечітких множин [8], математичного програмування, моделювання [6, с. 1, 9, 16]. Юридична наука може забезпечувати оптимізацію структури землекористування через розробку теоретичних засад правових механізмів, впровадження та дія яких уможливило здійснення необхідних для такої оптимізації заходів.

Щодо нормативного програмування оптимізації землекористування, то здійснення оптимізації (раціоналізації) землекористування є очікуваним результатом виконання Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року, що, зокрема, дасть змогу досягти сталого розвитку землекористування. У даному

випадку термін *оптимізація (раціоналізація) землекористування* означає заходи, здатні зробити реальними таку форму, і відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій території.

Поряд із поняттям оптимізації землекористування часто спостерігається поняття оптимізації структури землекористування. Землекористування є системою, тобто якісною сукупністю компонентів, необхідно зв'язаних у єдине ціле. Головна особливість системи полягає в її внутрішній упорядкованості. Для встановлення характеру внутрішньої організації об'єкта користуються філософською категорією *структури*. *Структура* – це будова і внутрішня форма організації системи, що виступає як єдиність стійких взаємозв'язків між її компонентами [8, с. 26-27]. Тобто *структурою* вважається взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого.

Враховуючи це, *структура землекористування* може, зокрема, визначатися через: розмір та/або конфігурацію земельних ділянок у межах певної території; види цільового призначення земельних ділянок у межах певної території; види, розмір та взаєморозташування земельних угідь у межах певної території тощо. У спеціальній літературі доведено, що приведення системи землекористування до заданого (умовно оптимального) стану означає процес корекції структури системи [8, с. 19]. Так, оптимізація структури землекористування є завданням перспективного розвитку населених пунктів і має на меті забезпечення їх сталого розвитку. З урахуванням визначення сталого розвитку населених пунктів термін оптимізація структури землекористування вживається у значенні заходів, що мають забезпечити раціональне використання земельних ресурсів.

У розділі 1 Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року оптимізація структури сільськогосподарських ландшафтів розглядається як складова процесу створення умов для сталого розвитку агроєкосистем. А відповідно до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року державна політика спрямовується, зокрема, на оптимізацію структури посівних площ і сівозміни з метою підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, запобігання ерозійним процесам та відтворення родючості ґрунтового покриву.

Очевидно, що трансформаційні процеси досягнення оптимального землекористування, що забезпечує високий рівень ефективності сільськогосподарського підприємства, повинні здійснюватися системно на основі відповідного чіткого механізму. Вітчизняні науковці розпочали активні дослідження, пов'язані з формуванням економічного (господарського), організаційно-економічного механізму в 60-х роках минулого століття. Вагомий внесок у розроблення теорії механізму зробили І. Лукінов, О. Онищенко, Б. Пасхавер та інші відомі вчені. Теоретико-методологічним аспектам формування механізму внутрішньогосподарських відносин присвятили свої наукові праці П. Саблук, В. Месель-Веселяк, М. Малік, С. Кваша, В. Андрійчук, В. Нелеп,

В. Олійник та інші. У 70–80-ті роки ХХ ст. його зміст визначався трансформаційними процесами в економіці й розглядався через призму різноманітних закономірностей відображення процесів та явищ, а також управління держави, галузі, регіону, підприємства, особливо у сфері планування, стимулювання й організації.

Земельні ресурси як складова природно-ресурсного потенціалу країни є унікальним об'єктом, на який спрямовані інтереси всіх членів суспільства, оскільки земля є універсальним фактором суспільного життєзабезпечення. Рівень їх використання та відтворення визначається характером впливу на них суб'єктів господарювання.

Розвиток економіки держави і задоволення соціально-економічних потреб населення значною мірою залежить від конкурентного розвитку агропромислового виробництва, системоутворювальну роль у забезпеченні якого відіграють організаційні та економічні важелі й інструменти.

Актуальність зазначеної проблеми для вітчизняного аграрного сектора, який усе ще перебуває на етапі фундаментальних трансформаційних змін, – беззаперечна. Реалії вказують на наявність низки проблем, вирішення яких потребує додаткової розробки теоретико-методологічних засад удосконалення організаційних й економічних взаємозв'язаних складових, які при певній досконалості та гармонізації створюють відповідний механізм із найбільш сприятливими умовами для ефективного розвитку агропромислового виробництва.

Організаційно-економічний механізм, за Ю. Лузаном [11], є способом забезпечення реалізації вимог об'єктивних законів у процесі суб'єктивної людської діяльності. Цей механізм охоплює широкі надбудовні відносини (політичні, ідеологічні, морально-етичні, правові тощо), що активно впливають на базис. Самостійними об'єктами у складі організаційно-економічного механізму є наступні сфери: державно-правова; господарсько-правова; адміністративно-виконавча; державного та господарського управління; самоврядування.

Функціонування організаційно-економічного механізму розвитку агропромислового виробництва повинно бути спрямовано на послідовне вирішення наступних стратегічних завдань: продовольче забезпечення і продовольча незалежність держави; розвиток сільських територій та спрямування аграрного потенціалу на задоволення потреб населення; інтегрування України у світовий продовольчий ринок.

Ускладнюють вирішення стратегічних завдань специфічні умови розвитку вітчизняного аграрного сектора, а саме: незавершеність формування ринкової економіки; неадекватність учасників ринку та державних органів управління до ринкових засад; недореформування земельних відносин; недосконалість системи управління, невідповідність її вимогам побудови сучасного аграрного ринку.

У наукових роботах вчені звертаються до розкриття сутності різних видів механізмів регулювання діяльності суб'єктів господарювання – економічного,

господарського, ринкового, внутрішньогосподарського. При цьому деякі науковці присвячують свої праці проблемам функціонування організаційно-економічного механізму. Так, учені розглядають формування організаційно-економічного механізму щодо: забезпечення розвитку агропромислового виробництва України; підвищення конкурентоспроможності продукції агропродовольчої сфери; процесного управління діяльністю комбикормових підприємств; управління ризиками сільськогосподарських підприємств; активізації інноваційного розвитку агропродовольчої сфери; залучення інвестицій в агропродовольчу сферу України; інтеграції виробників цукру та цукросировини; екологізації підприємницької діяльності та ін. Як свідчить аналіз публікацій, основні елементи організаційно-економічного механізму не структуризовані, чітко не визначені, взаємозв'язки між ними не розкрито. Характеристика організаційно-економічного механізму поширюється на галузь у цілому, окремі підприємства, підгалузі, види діяльності та продукції, технологічні, управлінські, організаційні процеси тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Підбиваючи підсумок дослідженню сутності організаційно-економічного механізму ефективного землекористування, сформуємо власне тлумачення його сутності: організаційно-економічний механізм ефективного землекористування – це сукупність взаємопов'язаних інструментів і методів впливу на процеси використання земельних ресурсів та пов'язаних з цим трансформаційних процесів в господарській активності з метою забезпечення соціально-економічного зростання суспільства та розширеного відтворення природних ресурсів. Відповідно до цього визначення виникає необхідність аналізу передумов, що суб'єктивно та об'єктивно примушують економічних агентів змінювати усталені способи роботи з земельними ресурсами та провокують активний розвиток трансформаційних процесів. Умовно всі ці причини можна поділити на дві великі групи: проблемні, або ті, що змушують змінюватися через кризовий стан земельних ресурсів; та перспективні, або ті, що відкривають додаткові умови збільшення прибутковості від використання земельних ресурсів. Тому наступний етап дослідження пов'язаний з дослідженням передумов та перспективних тенденцій формування ефективного землекористування сільськогосподарського підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
2. Горлачук В. В. Проблеми інноваційного розвитку землекористування на сучасному етапі / В. В. Горлачук, А. В. Стрюченко // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 23-28.
3. Иванов Ю. Г. О содержании теории землепользования / Ю. Г. Иванов, Б. И. Кочуров // Проблемы региональной экологии. – 2004. – № 3. – С. 84-88.

4. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія / П. Ф. Кулинич. – К. : Логос, 2011. – 688 с.

5. Лавейкін М. І. Реформування системи землекористування в Україні / М. І. Лавейкін. – К. : РВПС НАН України, 2002. – 376 с.

6. Мартин А. Г. Еколого-економічне удосконалення структури земельних угідь Полтавської області : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01 / Андрій Геннадійович Мартин; Державне підприємство “Головний науково-дослідний та проектний ін-т землеустрою”. – К., 2004. – 20 с.

7. Мірошніченко А. М. Земельне право України / А. М. Мірошніченко. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2011. – 678 с.

8. Сохнич А. Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин / А. Я. Сохнич. – Львів : “Українські технології”, 2000. – 108 с.

9. Третяк А. М. Наукові основи економіки землекористування та землепорядкування / А. М. Третяк, В. М. Другак. – К. : ЦЗРУ, 2003. – 337 с.

10. Чаплигін О. В. Екологічні інвестиції в процесі екологізації економіки / О. В. Чаплигін // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 3 (15). – С. 154-158.

11. Шубравська О. В. Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів / О. В. Шубравська // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 52-58.

REFERENCES

1. Andriichuk, V. H. (2006), *Efektivnist diialnosti ahrarykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz* [Tekst]: monografija, KNEU, Kyiv, 292 s.

2. Horlachuk, V. V. and Striuchenko, A. V. (2007), *Problemy innovatsiinoho rozvytku zemlekorystuvannia na suchasnomu etapi, Ekonomika APK*, vyp. 12, pp. 23-28.

3. Ivanov, Y. H. and Kochurov, B. I. (2004), *O sodержanyy teoryy zemlepolzovanyia, Problemy rehionalnoi ekolohii*, vyp. 3, pp. 84-88.

4. Kulynych, P. F. (2011), *Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini* [Tekst] : monografija, Logos, Kiev, 688 s.

5. Laveikin, M. I. (2002), *Reformuvannia systemy zemlekorystuvannia v Ukraini* [Tekst] : monografija, RVPS of NAS of Ukraine, Kiev, 376 s.

6. Martyn, A. H. (2004), *Ekoloho-ekonomichne udoskonalennia struktury zemelnykh uhid Poltavskoi oblasti* [Tekst]: Derzhavne pidpriemstvo “Holovnyi naukovo-doslidnyi ta proektnyi in-t zemleustroi”, Kiev, 20 s.

7. Miroshnychenko, A. M. (2011), *Zemelne pravo Ukrainy* [Tekst], Alerta; KNT; TsUL, Kiev, 678 s.

8. Sokhnych, A. Y. (2000), *Optimizatsiia zemlekorystuvannia v umovakh reformuvannia zemelnykh vidnosyn* [Tekst] : monografija, “Ukrainski tekhnolohii”, Lviv, 108 s.

9. Tretiak, A. M. and Druhak, V. M. (2003), *Naukovi osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia* [Tekst], TsZRU, Kiev, 337 s.

10. Chaplyhin, O. V. (2012), *Ekolohichni investysii v protsesi ekolohizatsii ekonomiky*, *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, vyp. 3 (15), pp. 154-158.

11. Shubravskaya, O. V. (2014), *Ahroprodovolchyi rozvytok Ukrainy v konteksti hlobalnykh vyklykiv, Ekonomika APK*, vyp. 7, pp. 52-58.

Стаття надійшла до редакції 22 жовтня 2019 р.